

Mustafa Ruhi Sirin

ÇOCUK HAKLARI ve MEDYA ÜZERİNE

Çocuk, çocuk hakları ve medya kavramlarının evreni çok geniş. Dünya nüfusunun üçte ikisi çocuk. Her medeniyet dairesinde yaşanan çocukluk dün olduğu gibi bugün de farklı. Çocuk haklarının gündeme gelmesi yalnızca çocukla sınırlı olmayan aynı zamanda dünyanın geleceğiyle ilgili kaygıya dayanıyor. *BM Çocuk Hakları Sözleşmesi*'nin geniş katılımı kabulü de bu iki kaygının belgesi kabul edilebilir.

Medya kavramı da çocuk ve çocuk hakları kavramları gibi kendi içinde çok katmanlı ve sorunlu bir alan. Medya dünyası, dünyayı sesli, görüntülü ve basılı yayın ağlarıyla kuşatmış ve içine almış sanal bir evren. Ülkelere, kültürlerle ve tüketicilerine göre farklı okumayı gerektirse de bütün okumaların ucu açık. Yeni dünyada medya ile ilgili ortak kabuller çok az ve medya konusunda güvenle güvensizlik yan yana.

Çocuk hakları ve medya konusunun da ucu bucağı yok. Medya ve “gelişim hakkı” gibi çocuğun medyada nasıl yer aldığı da çocuk hakları kültürüyle birebir ilişkilidir. Çocuk ve medya ilişkisi ülkelerle de sınırlı değil. Yaşadığımız dünyada medya aynı zamanda küresel bir insanlık sorunudur artık.

Çocuk, Çocuk Hakları ve Medya

İletişim pedagoglarının ilgilendiği üç önemli soru çocuk ve medya sarmalını anlamaya yönelmek için önemli: İletişim araçlarına bu derece güven duymak doğru mudur? Bu araçları kullanırken çocukların yeterli bilgileri

var mıdır? İletişim araçları çocuğun sosyalleşmesi ve entelektüel gelişimine katkıda bulunacak kadar ehil ve olgunlaşmış mıdır? Ne yazık ki bu üç sorunun ortak kabulleri içeren cevabı henüz bulunamamıştır ve bulunması ihtimali de yoktur.

Tek başına hiçbir iletişim aracı çocuğu yetiştirmeye ne ehildir, ne de sosyalleşmeyi gerçekleştirecek kadar olgunlaşmıştır. Bu nedenle hiçbir iletişim aracı çocuğun sosyalleşmesi ve entelektüel düzeyinden sorumlu tutulamaz. Görsel iletişim araçlarının çocukların ve gençlerin psikososyal gelişimlerini özendirici değil, engelleyici yönleri olduğu yönündeki görüşü de gözden uzak tutmamak gerekir.

Çocuk hakları alanının en girift ve çözümsüz çerçevesini çocuğun iletişim araçlarını kullanma ve bu araçlardan eşitlikçi olarak yararlanma hakkı oluşturuyor. Dünya çocuklarının kullandığı iletişim araçları hem benzer değil, hem de aralarında nicel eşitlik de yoktur. Buna karşılık çocuk medyası her geçen gün sürekli çeşitleniyor ve evriliyor.

Medya- çocuk ilişkisinin en belirgin odağı ise merkez medya televizyonla ilgilidir. Yazılı, görsel, işitsel ve dijital iletişim araçlarına erişim imkânı olan çocuklar, merkez medya olan televizyonu giderek daha az kullanıyorlar. Diğer medya türlerini kullanmayan çocukların televizyon izleme oranlarının yükselmesi ise kaçınılmaz bir sonuçtur.

İletişim psikologları ve sosyologlarının vurguladığı gibi, medyanın yansıttığı modern çocuk kültürü dünya çocuklarını dönüştüren en etkili kaynak durumundadır. Buna karşılık çocuk, dünya medyasında yüzde beşler düzeyinde yer almaktadır. Çocukların medyada temsili ise başlı başına sorunludur.

Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Medya

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni medeni, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar başlıkları altında sıralayabiliriz. *Sözleşme*'nin çocuğun öncelikli yüksek yararı temelinde yaşama ve sağlığını koruma, gelişme ve yeteneklerini geliştirme, korunma ve bakılma ve çocuğun görüşünün alınması ölçütleri yanında çocuğa karşı her tür ayrımcılığın önlenmesi ilkesi çerçevesinde de yorumlamak mümkündür. Eugeen Verhellen, *Sözleşme*'yi üç hak grubu içinde yorumlar: Tedbir; çocuğun eğitim, sağlık, yeterli bir standartta yaşama ve sosyal korunma gibi temel ihtiyaç ve hizmetlere erişim hakları. Koruma; çocuğun kötü muamele, istismar ve sömürü gibi şiddetin her türlüünden korunma

hakkı. Katılım; çocuğun sesini duyurma ve karar verme süreçlerinde yer alma hakkı (2009-2011,2). Çocuk hakları tedbir, koruma ve katılım bağlamında ve bütüncül bir düzlemde uygulama yöntemleriyle hayata geçirilmedikçe medyanın çocuk hakları kültürüne katkısı sağlanamaz.

Thomas Hammarberg'in 7 Ekim 1996 *Çocuklar, BM Sözleşmesi ve Medya Raporu*'na göre şu sonuca ulaşılmış: Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin Hükümetlere yönelik olduğunu ve medyanın bağımsızlığına müdahale etmediğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte *Sözleşme*, medya kuruluşlarına, varlıklarından ve etkilerinden söz etmenin ötesine geçen bir mesaj da iletmektedir. Basının ve diğer kitle iletişim araçlarının, genel olarak İnsan Hakları'nda olduğu gibi, kişinin haklarını koruyup geliştirmede önemli görevleri vardır... Bu görevler arasında Hükümetler'in ihlal niteliği taşıyan girişimleriyle diğer girişimlerin izlenmesi de yer almaktadır. Çocuğun hakları, medyaya önemli görevler yüklemektedir. Hammarberg'in raporunun devamında çocuk-medya ekseninde iki ana eğilime de işaret ediliyor: Bunlardan biri ifade ve medyaya erişim özgürlüğü, diğeri ise medyaya eğitici bir araç olarak bakılması. Birbirinden ayrı bile olsalar, bu iki yön arasında ilişki vardır (Hodgkin-Newell 1998,213).

BM Çocuk Hakları Komitesi, "çocuk ve medya" konulu raporunda *BM Çocuk Hakları Sözleşmesi*'nin tanınmasında, benimsenmesinde, uygulanmasında ve izlenmesinde medyanın merkezi bir rol oynayabileceği belirtilmiştir. Sözleşme'nin 17. maddesi bir yandan kitle iletişim araçlarının çocuk hakları bağlamındaki rolü üzerine odaklanmakta, diğer yandan ise Taraf Devletler'e yükümlülükler getirmektedir: Taraf Devlet'ler çocukların çeşitli kaynaklardan bilgi ve belgelere, bu arada özellikle çocukların esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlıklarını geliştirici olanlara ulaşmalarını sağlayacaklardır. Bu, çocuğun ifade (madde 13) ve azami gelişme (madde 6) haklarıyla yakından ilişkili bir konudur. Medya, çocuklara yarar sağlayacak olumlu ve 29. maddede belirtilen eğitimin ayrıntılı amaçlarına uygun belgeler dağıtmaya özendirilmelidir. Ayrıca medya çocuklar için erişilebilir olmalı, çocukların görüşlerine değer veren (12. madde) katılımcı hakları geliştirip bu haklara saygı gösterilmelidir (Hodgkin, Newell: 1998: 211).

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin kitle iletişim araçlarına odaklanan 17. maddesi "çocuğun gerek duyduğu bilgilere erişimi " başlığı altında düzenlenmiştir. BM Çocuk Hakları Komitesi Nisan 1997'de UNESCO Merkezi'nde bir araya gelerek çocuk ve medya başlığı altında 12 tavsiyeden oluşan Birinci Aşama Eylem Planı'nı kabul etmiştir: Bir, çocuk medyası, iki, internet'te

çocuk forumu. Üç, aktif çocuk kütüphaneleri. Dört, medya eğitimi. Beş, çocuk medyasına çocuk desteği. Altı, çocukların zararlı etkilere karşı korunması için medya kuruluşlarıyla yapıcı çalışmalar. Yedi, ana-babaları medya piyasasında güçlendirmeye yönelik kapsamlı ulusal planlar. Sekiz, *BM Hakları Sözleşmesi*'nin 17. maddesinin uygulanması konusunda tavsiye. Dokuz, çocuk istismarına ilişkin haberlerin verilişini yönlendiren özel ilkeler. On, medya çalışanlarının çocuk haklarına ilişkin eğitimi için materyal. On bir, medya izleme grupları ağı. On iki, çocuk hakları muhabirlerine yönelik hizmet¹. Çocuk hakları ve medya bağlamının içeriğini bu konular etrafında değerlendirmek gerekir. Bu noktadan hareketle medyanın sorumluluğunun yalnızca *Sözleşme* ile sınırlı olmadığı, bütün sürelerde çocuğun öncelikli yüksek yararı temelinde çocuğa karşı sorumlu olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Çocuk Dostu Medya Düzeni

Çocuk dostu medya düzeni yaklaşımı medya hareketinin en oylumlu parçasıdır. Dünya nüfusunun üçte biri 0-18 yaş grubu çocuklardan oluşmaktadır. Buna karşılık medyada çocuk konusuna ancak yüzde beş oranında yer verilmektedir. Güç koşullardaki çocuklar ise haber konuları arasında ilk sırada yer almaktadır. Medya, çocuk hakları kültürüne dayalı bir işlevi benimsemedikçe çocuk dostu medya düzeni kurulamayacağı gibi, çocuk ihmali ve istismarının önlenmesinde de olumlu bir işlevi yerine getiremez. Çocuk dostu medya düzenine yönelik etkin sistem arayışı yanında medya okuryazarlığını ve çoklu okuryazarlığı yan yana ve birbirini bütünleyen bir yapıda öngörmek gerekir. Hiç kuşkusuz bu yapının anahtar kavramı çocuk hakları kültürüdür...

Bireyi ve toplumu medyanın olumsuz etkilerinden koruma sistemleri üzerine yöntem ve araçlar bakımından tartışmalar bugün de sürdürülüyor. Görüşleri iki grupta özetlemek mümkündür: Medyadan uzak olma, medyanın tamamen ortadan kaldırılması ve dağıtılması, bir. Alternatif medya ağlarının kurulması, iki. Medya sorunu küresel boyutlarda gündeme geldiği dönemden bu yana her iki görüşün savunucuları çabalarını insan hakları ve çocuk hakları eksenli Beyanname ve Sözleşme'ler yanında, BM kararları, UNICEF ve UNESCO ve bağımsız kuruluşların düzenlemelerine dayalı ilkeler etrafında sürdürse de henüz medyadan korunma sistemlerinin

1 Çocuklar ve Medya Çalışma Grubu, Mayıs 1997, Paris.

mutlak bir başarısından söz edilemez. Çünkü medya sarmalı, egemen dünya düzeninden soyutlanarak çözümlenemez. Bu yönüyle medya ve medya-çocuk gerçeği bugünün olduğu gibi geleceğin de sorunudur.

Medyanın olumsuz etkilerinden çocuğun, ailenin ve toplumun korunması medya çalışanlarının çocuk ve medya bağlamındaki istismarı önleyici, koruyucu ve geliştirici etik ilkelere uymasıyla bir ölçüde mümkün olabilir. Medyadan önce toplumun çocuk algısı değişmeden medyada zihniyet değişikliğini beklemek de saflık olur. Bireylerin ve toplumun medya eleştirisi yanında, görsel okuryazarlık ve temel okuryazarlık öncelikli olmak üzere, teknoloji okuryazarlığı, dijital okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı bağlamında bilinç ve farkındalık geliştirmesi yanında, bütün bu çabalar örgütlenmeyle ilişkilendirilmedikçe medyanın dönüşmesi imkânsızdır. Ülke ve dünya ölçekli medya hareketinin başlaması durumunda medya gerçeğiyle yüzleşme çabalarından sonuç alınabileceği düşüncesi ise henüz hayata geçememiştir.

Medyayı çocuk merkezli değerlendirmek istediğimizde ise çocuk hakları kavramı merkezi bir konuma oturmaktadır. Neil Postman'a göre değişen çocukluk yaklaşımına uygun olarak iki farklı çocuk hakları anlayışı söz konusudur: Çocukluğun incinebilir olmasına rağmen arzulanır olduğuna inanan, çocukları ihmal ve istismardan korumak isteyen görüş, 19'uncu yüzyıla kadar uzanıyor. Ailenin sorumluluğu başarısızlığa uğradığı zaman kamu otoritesinin müdahalesini savunan yaklaşım ise "çocuk emeği yasalarına, çocuk suçluluğu düzenlemelerine ve diğer insani korumalara yol açan geniş bir görüş açısı"dır. İkinci çocuk hakları anlayışı ise "yetişkinlerin çocuklara nezaret etmesini ve onları denetlemesini reddetmekte ve çocukluğun sona erdiğini haklı çıkarmak için" bir felsefe önermektedir (Postman, 1995,176). Postman'ın özetlediği birinci görüş çerçevesinde öngörülen Çocuk Dostu Medya Düzeni'nin yakın bir gelecekte kurulması ihtimali yoktur. İkinci görüş ise ileri sürüldüğü günden bu yana hep azınlıkta kalmış bir görüştür. Nedeni ise çok açık: İkinci görüşün toplumsal karşılığı yoktur henüz...

Çocuk Dostu Medya Düzeni, çocuğun öncelikli yüksek yararına, çocuk bakışına ve medya tarafının çocuğa saygıya dayalı bir anlayışı ortaya koyma, izleme ve çoklu medya okuryazarlığı çabasıdır. Çocuk ve medya ilişkisinin düzenlenmesinde model kadar ilgili tarafların rolü ve düzenlemenin konusu ve içeriği de belirleyicidir. Daha açık bir ifade ile, çocukları medyanın olumsuz etkilerinden korumak amacıyla yapılacak düzenlemelerden önce, medyanın

içeriğine çocuğun öncelikli yüksek yararına dayalı bir anlayışın yansıtılması gerekir. Burada sorulması gereken ana soru şudur: Çocuk bakışına ve çocuk haklarına dayalı çocuk dostu iletişim ortamının hazırlanması için hangi düzenlemeler yapılmalıdır? Ulusal ve uluslararası belgelerde koruma, medyaya erişimi sınırlandırıcı değil zararlı içerikten korumaya yöneliktir. Bu bağlamda çocuk ve medya ilişkisini etik ve hukuki olduğu kadar pedagojik boyutunu paralel düşünmek ve değerlendirmek gerekir.²

2 Türkiye’de Çocuk Dostu Medya Düzeni için en kapsamlı çalışma, 14-15 Kasım 2013 tarihinde BYEGM, Çocuk Vakfı, RTÜK iş birliğinde düzenlenen I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi süreçlerinde hazırlanan I. Türkiye Çocuk ve Medya Stratejisi ve Uygulama Planı 2014-2018 belgesidir. Ne yazık ki bu belge hâlâ resmi belge niteliğine kavuşmamış ve henüz uygulanamamıştır.